

„Lecsúsztunk és egyszerre mindent elveszítettünk”.
Szociológiai tanulmány a szegénységről és az elszegényedési pályákról egy kolozsvári esettanulmány kapcsán

In Korunk, 2006 (11) November

Oláh Norbert Sándor – Péter László

Bevezető

A politikum, a közbeszéd és az akadémiai diskurzusok túlnyomó többsége a szegénységet (illetve az elszegényedés folyamatát) a rendszerváltás fő negatív következményének tekinti. A gazdasági szerkezetváltozás az átmenet első évtizedében inflációt, gazdasági recessziót, munkanélküliséget generált, aminek következtében a reáljövedelmek drasztikusan lecsökkentek, és az életszínvonal rohamosan romlott, a vásárlóerő erodálódott, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység mértéke folyamatosan növekedett.

A makrogazdasági folyamatok (az állami vállalatok egy részének a privatizációja, átszervezése, feldarabolása, a versenyhelyzet kialakulása) sokak számára egyértelműen kedvezőtlenül hatott: „vesztéseket” generált. Jelentős arányú társadalmi csoportok marginalizálódtak, kerültek (többszörösen) deprivált helyzetbe (Molnar, 2000; Teşliuc-Pop-Teşliuc, 2001; Péter, 2003a, 2003b). Az átmenet veszteségeinek társadalmi kirekesztődése folyamatosan növekedett és megjelent az „*újszegények*” kategóriája (Andorka 1997; Tarkowska, 2001; Spéder, 2002; Péter, 2003a, 2006). Az utóbbi hat év folyamatos gazdasági növekedése ellenére nem csupán a korábban elszegényedettek tekintélyes része maradt továbbra is szegény, hanem egyesek elszegényedése tovább tart.

Jelen tanulmányban¹ arra vállalkoztunk, hogy két szociológiai kutatás eredményeire alapozva modellezzük azokat az elszegényedési pályákat, amelyek adataink tükrében tipikusnak tűnnek a kolozsvári kontextusban. Lényegében a következő kérdésre kerestük a választ: *Hogyan modellezhetőek a tipikus elszegényedési pályák és azok milyen tényezők-események hatására jönnek létre a mai Kolozsváron?* Empirikus tanulmányunkat a következőképpen strukturáltuk. Első részében a feltett kérdés paradigmatis és elméleti vonatkozásait tárgyaljuk, majd rátérünk kutatási terep bemutatása után szegények csoportjainak és az elszegényedésük tipikus pályáinak a leírására. Végül, megállapításainak összegezzük.

¹ A tanulmány két kutatás empirikus eredményeit ötvözi. Egyrészt a BBTE Szociológia Tanszéke által Péter László vezetésével végzett *Mega Civil Kurázs: Kolozsvári életképek* elnevezésű kérdőíves vizsgálat során szerzett adatokra épül. A 2005 november 12. és 25. között folyó kutatás során összesen 1300 kolozsvári háztartásban rögzítettünk statisztikai adatokat elsősorban a jövedelmek, a fogyasztás, az anyagi javakkal való ellátottság, a lakókörülmények és a szociális segélyezéssel kapcsolatosan. Másrészt viszont a Max Weber Szociológiai Szakkollégium *Életkörülmények és túlélési stratégiák* elnevezésű tutori program keretében 2005 november-2006 áprilisi közötti periódusban végzett kvalitatív (fókuszcsoportos- és mélyinterjúkra, valamint megfigyelésre alapozott) kutatási eredményeket hasznosítjuk. Összesen 5 fókuszcsoportos interjú és 31 mélyinterjút készítettünk és értelmeztünk, annak feltárására, hogy az elbeszélésekben az elszegényedés(ek)nek milyen életesemények adják az életutak csomópontjait, és azokat együttesen hogyan taszítottak egyeseket szegénysorba.

„Lecsúztunk, egyszerre mindent elveszítettünk”

Szegénység és elszegényedés – néhány elméleti viszonyítási pont

Alapállásunk szerint az elszegényedés folyamatának modellezése, valamint az elszegényedés fizikai térben történő objektivációjának (város)szociológiai megközelítése igencsak problematikus, hiszen az elszegényedés egy időben dinamikus folyamat.² Továbbá a szegénység vizsgálata az egységes vonatkoztatási rendszerek hiánya miatt (is) kérdéseket vet fel. A történelem folyamán éppúgy mint napjainkban sokan sokfélét értettek a szegénység alatt.³ A szegénységgel kapcsolatos társadalomtudományi viták kezdetben arról szóltak, hogy egyáltalán kvantifikálható fogalom-e a szegénység. Jelen tanulmányban nem törekedtünk a különféle szegénység-definíciók szisztematikus felleltározására (lásd Péter, 2006:117-173), csupán az elemzésünk szempontjából fontos elméleti vonatkozások vázlatára szorítkozzunk.

A kérdést némileg leegyszerűsítve, a szegénység magyarázatára (és impliciten annak okaira) vonatkozóan két fő elméleti iskola létezik. Az egyik a „*társadalmi törésekre*”, a másik pedig elsősorban a szegény – nem-szegény társadalmi helyzetek átlépési módozataira és mintáira, vagyis az „*átmenetekre*” figyel (Spéder, 2002; Danziger-Haveman, 2002). A hazai mikroszintű, jórészt antropológiai módszerekkel végzett szegénységvizsgálatok eredményein szerint (lásd Péter, 2003b; Pásztor, 2003a, 2003b; Berevoiescu, 2004) a romániai társadalomban a törésvonalak erősödő tendenciát mutatnak.⁴ A másik elméleti iskola az egyéni életutak alapján a tetten érhető státusváltásokra figyel: arra, ahogyan a társadalom tagjai váltanak a különböző státusok között (kiemelten a szegény-nem szegény állapotok közötti átmenetekre), a pillanatnyi foglalkozási és foglalkoztatottsági kontextusba beágyazottan (lásd Spéder, 2002). Ez utóbbi elemzések romániai szükségése miatt vállalkoztunk arra, hogy a szegénység társadalmi feltételeit, illetve magát az elszegényedés folyamatát mikroszinten egy esettanulmány kapcsán leírjuk. Ennek érdekében úgy gondoltuk, hogy különbséget kell tenni az „*elszegényedés, mint folyamat*” és a „*szegénység, mint állapot*” között – jelen tanulmányban mindkettőre figyeltünk. Az elszegényedést folyamatjellegében kívántuk megragadni, két fő dimenzió, a *feltételek* és a *hatások* mentén. Az (élet)feltételek olyan szükséges, de a szegénység kialakulásához önmagában még nem elégséges kondíciók, amelyek bizonyos, össztársadalmi szinten „normálisnak” tekintett (tehát durkhéimi értelemben kollektív és általános) hatásokkal összekapcsolódva krízishelyzethez

² Emiatt a kutatóknak a jelenre vonatkozó szinkron adatokat kell „párhuzamba állítania” a jelenre vonatkozó szinkron adatokat („*tényeket*”) a múltra vonatkozó diakron (a „*véleményeket*”) adatokkal. Ez a kérdés egy kutatás-módszertani probléma, hiszen a múltra vonatkozó események, történések, stb. az elbeszélésben ontológiailag nem tények, hanem vélemények. Az egyének az élettörténeteikben „valamit tesznek a múlttal”, „interpretálják a jelent” és „anticipálják a jövőt” az elbeszélés pillanatának tükrében, ami mindég a jelen pillanata (vö. Magyar, 1990). Ebből a megfontolásból az elbeszélések (narrációk) közös és szisztematikus elöbukkanó események szálára felfűzött elemekre („csomópontokra”) figyeltünk elsősorban.

³ „Történelmileg közelítve természetesen tartalmát, jellegét, okát, illetve következményét tekintve más és más objektív állapot és társadalmi feltétel számított szegénységnek, ami maga után vonta a mibenlétéről szóló értelmezések-vélemények, valamint a megoldási és kezelési lehetőségek illetve technikák közötti eltéréseket is. Magyarán, habár mindég van/volt „valami”, ami szegénységnek számít(ott), az rendszerint mindég változó annak függvényében, hogy mikor és hol nyilvánul meg” (Péter, 2006:162). Jelen tanulmányban szegénység olyan előnytelen társadalmi helyzetet értünk, amelyek megakadályozzák a társadalom által elvárt normák szerinti életet.

⁴ Egyébként a romániai szegénységről a hazai szociológiai szakirodalomban született elemzések jó része (lásd például Zamfir 1994, Zamfir-Zamfir, 1995; Molnar, 1999) statisztikai és a társadalmi szerkezet egészére fókuszál.

vezetnek, amelyek tartós vagy átmeneti szegénységet hoznak létre. Ebben a logikában feltételek alatt azokat a funkcionális okokat értjük, amelyek összekapcsolódva fokozatosan szegénységet generálnak. Ezen feltételek (mint például a válás, váratlan betegség, az infláció, ami külön-külön a társadalom többsége számára nem képez elégséges okot ahhoz, hogy elszegényedéshez vezessen), de a sebezhető háztartásokban, ha kumuláltan jelentkeznek, akkor a védekező erőforrások hiányában végül szegénységet termelnek. Abból indultunk ki, hogy *azon családok vagy személyek, akik a kritikus normalitás állapotában vannak és kevés anyagi erőforrással rendelkeznek, a negatív események következtében, melyek erőforrásuk relatív nagy mennyiségű bevonását igénylik, az elszegényedés sodrásába kerülhetnek.* Az elszegényedés olyan életesemények közvetlen vagy közvetett következményeként jöhet létre, amelyek a család anyagi vagy más erőforrásait megterheli. Az elszegényedés folyamata tehát egy rövid átmeneti problémás időszak is lehet, amit aztán az egyén vagy család (elvben) sikeresen átvészélhet. Ezzel ellentétben a tartós elszegényedés akkor következhet be, ha ezek a sokkakként ható krízishelyzethez vezető életesemények időben közel esnek egymáshoz, és időben tartós hátrányos helyzetet eredményeznek.

Összességében azt szerettük volna látni, hogy azon háztartások, akik magukat szegénynek mondják, és anyagi helyzetüket tekintve valamilyen értelemben is objektíven a depriváltak kategóriájába esnek, milyen szakaszokon keresztül jutottak jelenlegi állapotukba. Operacionalizálva, arra voltunk kíváncsiak, hogy az alanyaink milyen eseményeket sorolnak fel, amelyek az életüket negatívan befolyásolták – vagyis elszegényedésüket okozták – s ezeknek milyen mintázatai vannak. Az eddigieket summázva tehát, azt gondoljuk, hogy a szegénység kialakulásának feltételei, mint például a hirtelen történő megbetegedés, a munkahely elvesztése, válás, a *kritikus normalitás* (Michelli, 1996) állapota a kockázati csoportok (a még nem-szegény, de nehézségekkel küzdők) esetében az elszegényedés fokozottabb esélyét-lehetőségét rejti magában. Magyarán, véleményünk szerint az *elszegényedés különböző osztársadalmi szinten normálisnak tekintett események rövid időperiódusban bekövetkezett gyors egymásutánisága az elszegényedés analitikus mutatója.*

Tanulmányunkban tehát azt vizsgáltuk, hogy az elszegényedés milyen feltételek, valamint társadalmi események együttállásának a közvetlen következménye, kiemelt figyelmet szentelve az elszegényedés folyamatának „önálló” (értsd analitikusan elkülöníthető) szakaszaira. Ennek érdekében kutatásunk színhelyéül olyan terepet választottunk, amely egyszerre tesz eleget a következő feltételeknek: az ott lakó népesség többszörösen deprivált és heterogén, újszegények⁵,

⁵ Kik az *újszegények*? A rendszerváltás következtében egy új természetű és jellegű szegénység jelent meg a térségben. Ez a szegénység kiterjedtségét, helyét, mélységét, dinamikáját és a szegények életmódját tekintve egyszerűen más. Egyik legfontosabb jellemzője, hogy megjelenésének az oka strukturális: az egyének akaratuktól, orientációjuktól, eddigi boldogulási készségeiktől, sőt eddigi gazdasági állapotuktól *függetlenül* lettek szegények, vagyis egy új, átrendeződött mezőnyben kevés esélyük volt, hogy saját sorsukat számukra kedvező módon befolyásolják. Az *újszegénység* megjelenésének gazdasági kiváltói-kísérői voltaképpen a következők például – a KGST megszűnté, a GDP visszaesése, a reáljövedelmek csökkenése, infláció, szerkezeti átalakítás (Tarkowska, 2001; Zamfir, 2001). Az *újszegények* rétege tipikusan a posztkommunista periódus elszegényedettjeit jelenti, mindazokat, akik leginkább ki voltak téve a kockázatoknak, és akik tartósan kumulált hátrányos helyzetben élnek (ilyenek a falusi sokgyermekes családok, az elsőgenerációs városlakók, a mono-indusztriális városokban élő lakosság, a munkanélküliek és a nyugdíjasok, a kizárólag bérből élők, a gyerekek és az egyszülős családok). Az *újszegénység* szocio-kulturális és demográfiai szemszögből a következőképpen néz ki: az *újszegények* körében túlreprezentáltak a fiatalok, a tartósan munkanélküliek, a sokgyermekes családok, az alacsonyan képzett háztartásfők, az ipari városok lakói (vö. Tarkowska, 2001). Ez a kör tehát többnyire városban koncentrálódik, és rendszerint ott is szegregálódik (vö. Pásztor, 2002; Péter, 2003b), vélhetően állandósul. Az *újszegények* kiszakadtak a

a többségi nem-szegény társadalom tagjai szegény környéknek tartja, a térbeni és társadalmi szegregáltság jeleit mutatja.⁶

„Szürkeföld” – a kutatás terepe⁷

Szürkeföld Kolozsvár egyik – térben könnyen körülhatárolható – szubjektív és objektív ismérveket szerint szegény környéknek számító, szegregált városrésze. Korábbi kutatások rámutattak (lásd például Pásztor, 2002, CCRIT, 2001), hogy a kolozsvári népesség mentális térképén a terep ismételten mint szegények által lakott „rossz és elkerülendő” városrészként jelenik meg. Ugyanakkor Szürkeföld környékén a blokklakások minősége és állaga láthatóan leromlott, építéskor is eleve harmad és negyedosztályúak voltak. A négy tömbház által alkotott zóna határait fizikai és szimbolikus határjelzők vonják körül, magas fákkal „elrejtve” az utca egyik oldalán húzódó szegregált részt a szemközti oldalon épülő szálloda látószöge elől. A tömbházak környékére az urbanisztikai tervezés hiánya jellemző, nincsen karbantartott zöldövezet, játszótér, és parkoló, általában a homlokzat is gondozatlan. Az erkélyek hiánya miatt a virágok helyét az ablakokban a terített ruhák foglalják el. Hasonló állapotban vannak a tömbházak mögött található épületek is, amelyek közelsége még jobban felerősíti a tömbházak hiányosságait. A folyosók ablakai és a világítótestek az alsó szinteken teljesen hiányoznak. A legfelső emeleten a falak rendszerint erősen salétromosak és egészségtelenek – a kifüggesztett táblázatok szerint átlagban két-háromhavi elmaradások vannak a közköltiségek tekintetében (minimum 1,2 millió és maximum 31 millió lej értékben). A Szürkeföld központjának számító volt kaszárnyaépületben csak közös fürdőszobák vannak, a lakások egyszobásak és átlagban négyen lakják. Ugyanakkor megfigyelhető a fizikai és társadalmi terek magánszféra és a közszféra közötti átfedés: a tömbházat előtti terek a mindennapok életének színtere, a szűkös lakások természetes meghosszabbításai. (A megfigyelő számára első benyomás az otthlakók intenzív mozgása - a lakók közül sokan állnak a folyosón, vagy délutáni pihenőképpen a tömbház bejáratánál található lépcsőn fogyasztják el söreiket. A tömbház közvetlen közelében található vegyes üzlet szinte szerves része az ott lakók életének, ami egyfajta „megszelídített” terület is egyben).

Szürkeföld központjának számító háromemeletes tömbház összesen 141 lakrészt foglal magában. Minden emeleten két folyosó van, amelyek nem egymással szemben helyezkednek el, hanem a lépcső két ellenkező oldalán. A blokkot eredetileg katonai lakásoknak építették. A lakrészek 10,30 négyzetméteres garzonokból állnak, amelybe építéskor nem szereltek illemhelyet, éppen ezért csak a folyosók végén található egy közös illemhely, és fürdőhelység. A lakások egy részébe a lakók maguk vezették be a folyóvizet, egyesek az egyterű lakrészben főzőfülkét, s egy mosdókagylót különítettek el. Megfigyelhető, hogy a lépcsőházban a felső emeletről lefelé haladva a lakrészek minősége szemmel láthatóan fokozatosan romlik és. A felső szinten a lakóknak kulcsuk van az illemhelyhez és zuhanyzóhoz, azonban az első két szinten a zuhanyzó és illemhelyek szinte használhatatlan állapotban vannak.

A 101 felmért háztartás összetétele etnikum, társadalmi származás és életkor szerint heterogén, azonban a háztartásfők – alig három személy áll állandó alkalmazásban (a többi 21

„mainstream” társadalomból: dezintegrálódtak, vagyis elveszítették korábbi társadalmi kötelekeik jelentős hányadát (részletesen lásd Péter, 2006:137-141).

⁶ A fenti kritériumokat a fókuszcsoporthoz tartozók eredményeinek fényében alkalmaztuk.

⁷ „Szürkeföld” természetesen kutatási terepünk álneve, Valójában az Albac utcai harmad és negyedosztályú tömbházlakásokból álló városrészt jelöli.

nyugdíjas, 58 munkaképes korú de, nem dolgozik, 19 beteg vagy tanuló).⁸ A lakosok magukat szubjektíven is szegénynek tekintik. Szociológiailag leginkább lakás- és anyagi újszegények kategóriájának felelnek meg. Az alábbiakban a helyzetüket és a tipikus leszegényedési pályákat tekintjük át.

Szegénység és az elszegényedés tipikus forgatókönyvei

A szegénység társadalmi tény és ebben az értelemben normális: mindig és mindenik társadalomban előforduló jelenségről van szó. Eltérések mutatkoznak viszont többek között a szegények profiljában, illetve a kiváltó okok tekintetében. Az alábbiakban szintetikus az általunk vizsgált népesség meghatározó csoportjait fogjuk bemutatni a rájuk jellemző helyzet és arculat függvényében, majd a továbbiakban a tipikus elszegényedési pályákat is megrajzoljuk.

A szegények tipikus csoportjai. Eredményeink szerint Szürkeföldön a következő négy társadalmi szegény társadalmi csoportot lehet analitikusan elkülöníteni. A „*Megpihenőket*”, a „*Kirekesztetteket*”, a „*Szélre sodródottakat*”, illetve az „*Atipikusakat*”.⁹

A „*Megpihenők*”. Ez a csoport markánsan képviseli a rendszerváltás újszegény nyerteseit: leginkább közepesen és alacsonyan képzett, munkahelyüket elvesztett népesség. Átlagéletkoruk a helyi átlag alatt van, relatív helyi „jólétben” élnek. Elsősorban a lakásdepriváció jellemző rájuk, hiszen elszegényedésük kezdetének pillanatában a kritikus (sebezhető, de nem szegény) normalitás állapotában voltak – magyarán inkább azért szegények, mert ezen a környéken élnek. A rendelkezésükre álló társadalmi tőkevolumen habár korlátozott, mégis túlmutat az ők társadalmi státuszán, kapcsolatuk a többségi társadalommal szegmentát, de fennmaradt. Mindez az időszakosan vállalt feketemunka és a rokoni kötelek mentén érvényesül. A nem anyagi erőforrások is ezen hálózatok mentén mobilizálható, erőfeszítések révén. A formális munkaerőpiactól való tartós távolmaradás mellett az informális piacon való jelenlét következtében anyagi helyzetük további romlása nem valószínűsíthető, de pozitív radikális változásra sem számíthatnak. Starthelyzetükhöz képesti jelenlegi pozíciójuk munkahelyük elvesztése után romlott. A helyi lokális közösségben többséget alkotnak, adataink szerint mintegy 31 háztartás tartozik ide.

A „*Kirekesztettek*” képezik a másik vesztes újszegény csoportot. Összetételük heterogénebb az előbbi csoporthoz viszonyítva, anyagi helyzetük pedig súlyosabb. Tartós és erős kirekesztettségben élnek: nem csupán a formális munkaerőpiactól vannak tartósan távol, hanem az informális szektorral is csak esetleges és nem kiszámítható a viszonyok. Jövedelmeik ebből fakadóan esetlegesek, és csak a legszükségesebbekre jut. Nem idegen tőlük az éhezés sem. Továbbá, társadalmi kapcsolataik rendkívül korlátozottak, a helyi közösségben átlagban csupán 2-3 személlyel tartanak fenn erős kötések. Kapcsolataik homogének, amiatt mobilizálható társadalmi tőkéjük sincsen. Nem itt élő rokonaikkal csak esetegesen állnak kapcsolatban: tipikus dezintegrált népesség. Mindennapos megélhetési problémáik vannak, s rendszerint nem is tulajdonosai az általuk lakott és túlzásfolt lakásoknak. Jelenlegi helyzetük elszegényedésük

⁸ A népesség jövedelmeiről és fogyasztásáról lásd Mihály Emőke tanulmányát ugyanebben a lapszámban.

⁹ Fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy a fenti típusok ideáltípusok, és a valóságban kevert formában jelentkeznek. Az elkülönítés a meghatározó jellemvonások függvényében történt. Össztársadalmi szempontból mint a négy típus kirekesztett, hiszen a társadalom főáramával való viszonyrendszerük a térbeli és társadalmi szegregáltság okán korlátozott, hasonló lakásosztályt képez, anyagi tekintetben is deprivált. Azonban a vizsgált népesség belsőleg differenciált, nem homogén: relatív értelemben különbségeket lehetett tetten érni, az alkalmazott kritériumok függvényében. Kvalitatív kutatás lévén, ebben az esetben a relevanciára és nem a statisztikai értelemben vett reprezentativitásra törekedtünk. A megnevezések a meghatározó jellemvonás függvényében alakultak.

starthelyzetéhez viszonyítva radikálisan romlott és alig van esély a javulásra. Nagyrányban fordul elő akut betegség. Közöttük több háztartás már hajléktalan is volt – ezeknek minden erőfeszítésük a lakás megtartására irányul, ez a nagyon szűkös lehetőségek miatt mélyszegénységet generál. Nagy csoportot alkotnak 24 háztartást soroltunk ide, aki a pusztta túlélésre vannak berendezkedve.

A „*Szélre sodródtak*” a társadalmi változások és az egyenlőtlenségi viszonyok csoportdinamikája révén kerültek ebbe a helyzetbe. Egyrészt idős *nyugdíjasok* alkotják, akik a társadalmi hierarchia alsóbb régióiba kerültek. Állandó jövedelemforrással rendelkeznek, ezért a relatív normalitás jellemzi őket. Anyagi helyzetük kritikus, azonban a mindennapok kiszámíthatóak és lehetőség van a tervezésre. Homogén népesség, akik belső kapcsolatokat tartanak fenn egymással, a reciprok cserén (kölcsonös kisebb segítségek) mentén. Helyzetük romlott, de a várható életpálya változatlansága valószínűsíthető, állandó egészségi helyzet mellett; többségük egyedül él, rendszerint özvegy nők, eltartási nyugdíjjal. A mobilizált anyagi erőforrások elsősorban a közös lakásköltségek fele kanalizálódik, de nem a legszegényebbek. A nyugdíjasok összességében már életpályájuk azon szakaszában vannak, amelyikben a mobilitás nem jellemző, ezért ők sem tekintik az elköltözést prioritásnak.

A nyugdíjasok további két kategóriára bonthatók. Az *altruista* és a *rezignálók* kategóriáira. Az *altruista* nyugdíjasok kisebb számban vannak, őket azért nevezzük altruistáknak, mert gyermekük boldogulásáért, az ideköltözést áldozatul vállalták. Döntésük eredményeként azért kerülhettek erre a helyre mert a lakáspiacok logikáját követték. Az általunk altruistának nevezett nagyszülők két-három szobás lakástulajdonosok voltak, akár Kolozsvár előkelő negyedeiben. Öregkorukra megözvegyültek, a lakásigényeik másként tételeződnek, gyermekeiknek viszont szükségük van a lakásra, ezért úgy gondolták, hogy vagy saját lakásukat eladva a pénzből két lakást vásároltak, egy nagyobbat a gyerekek részére s a jelen garzont saját részre. Az előbbiekhöz képest a nyugdíjasok másik kategóriája a *rezignálók*. Legtöbbjük már 20 éve itt él, elsőként költözött a tömbházba. Sokuk úgy emlékszik vissza beköltözésére, mintha az csak pár hónapra szólt volna. Ők egy olyan lakáselosztási logikában¹⁰ kerültek erre a helyre, aminek alapján az itt lakás csak egy szükségszerű átmeneti időszak lett volna egészen addig, amíg elkészülnek a nekik tervezett lakások. Viszont a rendszer hirtelen leállt mielőtt az ő lakásaik is elkészülhettek volna. Sokuk öregkorukra, betegségükre hivatkozva nem szándékoznak elköltözni. Viszont az ő esetükben is jellemző, valamilyen krónikus betegség testi fogyatékoság, valamint az özvegyiség.

A másik alcsoport az *ottrekedtek*. Fiatalabban, akik dolgozó szegények és a rendszerváltást követő években átmeneti szándékkal ott laktak. Időközben a lakáspiaci mozgások következtében nem tudtak elköltözni, illetve családot alapítottak, és többgyerekesek. Anyagi és lakáshelyzetük lényegében sohasem volt jó, állandó deprivációban éltek. A két alcsoport összesen 21 háztartásra jellemző leginkább.

Végül, a többi háztartást az „*Atipikusak*” csoportjába soroltuk. Kis háztartást felölelő heterogén népesség, akik helyzete erősen változó. Inkább fiatalok, akiknek az átlagosnál jóval kiterjedtebb a társadalmi kapcsolathálója, anyagi helyzete is a helyin átlag feletti. Lényegében egy belső lakásosztály, aki csak a lakóhely révén kapcsolódik a többi csoporthoz. Azoktól tudatosan elkülönöböződik és többnyire fiatalok és egyedülállók

A fentiekben bemutatott típusokat az alábbi táblázatban szintetikususan is megjelenítettük.

¹⁰ A lakáselosztási rendszer három lépcsőben működött, a frissen beköltözők vagy akik már rég várnak lakásra és egyedülállók először egy garzont kaptak, aztán ideális esetben a család gyarapodásával gyarapodott a szobaszám is.

1. Számú táblázat. Az szegénységben lévő vizsgált csoportok ideáltipikus modellje

Típus / Dimenzió	„Megpihenők”	„Kirekesztettek”	„Szélre sodródottak”	„Atipikusak”
<i>Starthelyzet</i>	Kritikus normalitás	Tartós kirekesztettség	Relatív normalitás	Erősen változó
<i>Depriváltság mértéke</i>	Lakásdepriváció és küszöb alatti anyagi helyzet	Lakásdepriváció és halmozott hátrányos helyzet	Lakásdepriváció, magas fokú depriváltság	Lakásdepriváció
<i>Rendelkezésre álló kapcsolatrendszer</i>	Korlátozott, de túlmutat a társadalmi státuszon	Erősen korlátozott és nem mutat túl a társadalmi státuszon	Korlátozott, és többségében homogén	Relatív kiterjedt
<i>Mobilizálható erőforrások</i>	Korlátozottan, de rendelkeznek	Nem rendelkeznek	Alig rendelkeznek	Helyi átlag feletti
<i>Az életpálya várható iránya</i>	Relatív normalitás	Állandó és kontingens krízis	Változatlan	Javuló
<i>Jelenlegi helyzetük a korábbihoz képest</i>	Romlott	Többségében lassan romlott vagy változatlan	Romlott	Változatlan
<i>Elköltözés lehetősége</i>	Nincsen	Nincsen	Nincsen	Korlátozott, de fennálló

Elemzésünk végén az terepen antropológiai módszerekkel feltárt tipikus elszegényedési pályák modelljeit vázoljuk. Michelli szerint az elszegényedés nem írható le egy egyszerű ok-okozati kapcsolatláncként, mert a szegénység különböző formái lehetnek ugyanazon okozati feltételek eredményei lehetnek, vagy pedig ugyanaz a végső állapot képezheti különböző okozati láncok találkozási pontját (ahol mindegyik ok elégséges, de önmagában egyik sem szükséges a szegénység kialakulásához). Ebből a nézőpontból, az elszegényedés a szegénység három állapotát öleli fel: a) a szükségletek egy leküzdhető állapota vagy „kritikus normalitás” (*critical normality*); b) egy súlyos de kontingens (*contingent*) krízis és nehézségi állapot, valamint; c). olyan állapot amit egy szélsőségesen stabil kirekesztés jellemez (Michelli, 1996). A következő elszegényedési modelleket fedeztük fel: A „Lakáselvesztő modell”, a „Csoportmobilitás modellje”, az „Lemerülés modellje”, valamint – kizárólag a logikai rend értelmében az „Egyedi modellek” típusait.

A *Lakáselvesztő modell*.¹¹ a „Sajátosra”, amit itt most nem is tárgyalunk) hogy az életutak korábbi szakaszainak valamelyikére jellemzőek az elvben áthidalható, de súlyos krízisek, mint például a válás, ami maga után vont a házaspár közötti vagyonmegosztást, aminek következménye a lakás szükségszerű eladása és a pénzösszeg elosztása vagy pedig a magas

¹¹ Íme egy beszédes példa: „A férjem is alkoholista lett, nagyon sokat ivott, nem bírtam elviselni, el váltunk, nem tudtam vele élni. A lakást, amit közösen vettünk, el kellett adni, mondtam, már nem bírok veled amúgy sem egy napot sem élni együtt. Eladtuk a lakást, a pénzt pedig kettéosztottuk. Én hazaköltöztem a szüleimhez Tordára, mert akkor úgy nézett ki, hogy egy gyerekkori barátom által sikerül munkát kapjak. Sajnos a dolgok nem jöttek össze, vissza kellett jönnünk a kislányommal Kolozsvárra. Lakást béreltünk, de olyan sokba került, hogy a banki pénzünk elment, féltem, hogy a fél lakásból egy garzont sem tudok venni, ezért költöztem ide, most a barátommal és a kislányommal lakunk itt.”

fenntartható költségek miatt felhalmozott adósság a korábbi lakhelyen, amit csupán a lakás eladásával tudtak megoldani. Az így kapott egységnyi összeg már nem teszi lehetővé az eredeti helyzethez hasonló lakásviszonyok kialakítását, sajátos deprivált lakásosztályt hoz létre, esetünkben azt térben is koncentrálna. Ebben az esetben az elszegényedés elsődleges oka tehát az előző lakás magas fenntartási költsége, ami csak a lefele való lakásmobilitás stratégiájával orvosolható. Másodlagos okokkal interferálva (sokkokkal), mint például a házasság kényszerű felbomlása, vagy váratlan betegség olyan kontingens krízist hoz létre, amit alanyaink nem tudtak számukra kedvezően orvosolni. A Lakáselvesztők egy része – akik Szürkeföldön tulajdonosai lakásaiknak – a kontingens krízis állapotában vannak, vagyis napi nehézségekkel küzdenek fontos megjegyezni, hogy elszegényedésük kezdetekor nem voltak szegények: önálló lakással és munkahellyel rendelkeztek – ők a rendszerváltás tipikus vesztesei, újszegények. Azok viszont, akik nem tulajdonosok, azok már a következő szakaszban, a kirekesztettség állapotában, már a pusztán túlélésért küzdenek. Leggyakrabban a *Megpihenőkre* és a *Kirekesztettek*re jellemző, a terepen markáns csoportot képeznek.

A „*Lemerülő-modellje*”¹² Az ezzel a modellel jellemezhető életutak korábbi szakaszát a kontingens krízis állapotának (vagyis a többszöri és tartós kirekesztettség) előzetes megtapasztalása jellemzi, vagyis ők több szegénységi kört írtak le: több olyan hosszú lefolyási idejű problémával szembesültek, amelyek egyértelműen a halmozottan hátrányos helyzet jellemzői, és ezekkel a problémákkal jelenleg is küzdenek, mint például krónikus betegségek, gyermekkori traumák, tartós munkanélküliség, alkoholizmus, testi fogyatékoságok, tehát a szegénység önmagában súlyos problémái több dimenzióban egyszerre jelentkeznek. Más szavakkal már az egyének által nehezen ellenőrizhető sokkok jelentkezése előtt is ezek a háztartások a relatív depriváció állapotában voltak. A kumuláltan jelentkező sokkok időben gyors elszegényedést eredményeztek, sok esetben az utcára kerültek. Szürkeföldjén szociális lakásokban élnek, sokan hivatalos papírok nélküli bizonytalanságban. Rájuk erőteljes kirekesztődöttség jellemző. Kisebbségben vannak.

A „*Csopormobilitás-modellje*”¹³ leginkább az egyedülálló idős népesség életpályájára jellemző. Esetükben a szegénységük fő oka a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben végbement változásuk nyomán bekövetkezett csoportosüllyedés és a nyugdíjasok körében végbement differenciálódás – a munkásszármazásúak nyugdíja nem biztosít decens életstandardot. Mindez az öregkorra jellemző betegséggel és (különösen a nők esetében) az özvegyiséggel párosulva

¹² Íme egy másik beszédes interjúrészlet: „*Háromgyerekes apa vagyok a feleségem meghalt, kiraktak a munkából mert leépítés volt én voltam a fiatalabb. Nehéz nem segít engem senki, ... van amikor ki tudom keríteni van amikor nem, még kedden szerencsém van mert kapok három kenyeret, vagy mikor mennyi van, hogy csak kettőt, eljön a holnap reggel az sincs mit egyenek a gyerekek, jön a gáz, villany, házbér ezeket mind ki kell fizetni, mit mondjak még, mondjam, hogy Ceausescu jobb volt?*”

¹³ „*Már elég rég betegnyugdíjas voltam, mert volt egy balesetem külföldön, kocsibaleset, úgy hogy mesélni nem sokat lehet sokmindenről. Élünk ahogy tudunk, elég nehéz ez az életünk ebben az országban, mert minden nagyon drága, annyi nyugdíjat kapok, hogy nem elég hideg vízre, 36 év munka után, annyi van a munkakönyvemben, de a nyugdíj az nagyon kevés, kifizetjük az állammal szemben levő tartozást és akkor már baj van, sajnos minden minden drága, sajnos nehéz az élet”, vagy „Elmegyek a recepttel, hogy váltsam ki, muszáj kiváltanom, inkább maradok a blokköltséggel. Mikor beadom a receptet „nu mai avem medicamente compensate”, van gyógyszer, de vegye meg kézpénzzel, hát hogy vegyem meg mikor csak egy doboz 176 ezer abban van 40 darab, nekem pedig 90 kell egy nap. Csütörtökön kaptam a nyugdíjat, 6 patikában voltam, hogy nézzem meg mindenhol, bejártam mindenhol nincs, tegnap bementem egy patikába, szerencsére ismertem a gyógyszerészt, mondom: te, mikor kapsz, azt mondja egy hét múlva, mondom neki: a raktárba nincsen bent valami karton papír, de van mire kell, én ide leteszem én itt lefekszem egy héttig amíg jön a gyógyszer. Azt mondja: jó hogy nincs itt senki, adom a gyógyszert, akkor már volt.”*

fokozatos elszegényedést termel. Nagy csoportra jellemző pálya, ami kontingens krízist igen, de extrém kirekesztettséget azért nem hoz létre – az állandó jövedelem révén. Leginkább a Szélre sodródottakra jellemző. A tipikus leszegényedési modelleket az alábbi táblázatban szintetikusán is összefoglaltuk:

2. Számú táblázat. *Az elszegényedési pályák ideáltipikus modelljei.*

Típus / Dimenzió	„Lakáselvesztő”	„Lemerülés”	„Csoportmobilitás”
<i>Starthelyzet</i>	Társadalmilag normális, nem-szegény	Relatív depriváció	Társadalmilag normális
<i>Fő ok, a kritikus normalitás kiváltója</i>	Magas lakásfenntartási költségek	Munkahelyvesztés, súlyos betegség	Inaktív státusba kerülés
<i>Leggyakoribb járulékos sokkok</i>	Válás, betegség	Tulajdonban lévő lakás hiánya, magas albérlet	Betegség
<i>Más járulékos másodlagos sokk</i>	Munkahelyvesztés a családban	Kapcsolatvesztés, ami gyors társadalmi dezintegráció,	Egyedüllét, áremelkedés
<i>Kontingens krízis</i>	Igen	Meghaladott	Igen
<i>Kirekesztettség</i>	Nem/Igen	Igen	Nem
<i>Jellemző típusa</i>	Megpihenő és Kirekesztett	Kirekesztett	Szélre sodródott

Következtetés

Összefoglalásként a következő megállapításokat tehetjük. Először, a kritikus normalitás állapotában élő családok elszegényedését egy váratlan és nem kívánt esemény („sokk”) kapcsán tapasztalták meg. Tehát a kritikus normalitás állapotában a családok csupán az elszegényedés kockázatában voltak, viszont a sokkok következtében a család vagy egyén számára az elszegényedés élhető valósággá vált. Másodsor, az is kiderült hogy az elszegényedéssel kapcsolatos mikro-narratívákban ismételten felbukkanó tényező a lakás kérdése, ami önmagában egyik elégséges oka az elszegényedésnek. A lakás elvesztése-hiánya és/vagy magas fenntarthatósági költségeleme romániai lakásviszonylatban objektív relatív deprivációnak számít. Az alanyok jó része egy új és hátrányos helyzetű szegény lakásosztály tagjává vált. Az elszegényedés előbb vázolt mintázatainak mindegyike kötődik a lakás-kérdéshez, azonban eltérő tényezők adják azok sajátos profilját. A vizsgált népesség helyzetét a *Megpihenők*, a *Szélre sodródott*, a *Kirekesztettek* és az *Atipikusak* csoportja révén ragadtuk meg, a tipikus leszegényedés modelljeit pedig a *Lakáselvesztő*, a *Lemerülés* és *Csoportmobilitás* kategóriáival illusztráltuk.

Felhasznált irodalomjegyzék

Andorka, Rudolf (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris

Berevoiescu, Ionica-Stanculescu, Manuela Sofia (2004) *Sarac lipi caut alta viata*. Bucuresti: Editura Nemira

Danziger, Sheldon, H.-Haveman, Robert, H. (2002) *Understanding Poverty*. New York: Russel Sage Foundation

Magyari, Nándor-László (1990) „Emlékkockák”. In *Átmenetek* 1991.1. p. 4.-16.

Molnar, Maria (1999): *Sărăcia și protecția socială. (Szegénység és társadalomvédelem)* București: Editura Fundației „România de Măine”

Michelli, M. (1996) „Downdrift“. In. Mingione, Enzo (ed.) (1996) *Urban Poverty and the Underclass*. Malden: Blackwell Publishers p. 217-233

Pásztor Gyöngyi (2002) „Elszegényedési és slumosodási folyamatok Kolozsváron“. In. *WEB* 2002 12. szám

Péter, László (2003a) „Új szegények túlélési életstratégiái.” In *Erdélyi Társadalom* 2003(1). p. 26-51.

Péter László (2003b) „Elszegényedés és szegregálódás egy ipari kisvárosban.“ In. *WEB* 2003(11) p. 21-28

Péter László (2006): *Vázlatok a szegénység szociológiájához*. Kolozsvár: Kolozsvri Egyetemi Kiadó

Pop, Lucian, Teșliuc, Cornelia Mihaela, Teșliuc, Emil Daniel (2001) *Sărăcia și sistemul de protecție socială (A szegénység és a társadalomvédelmi rendszer)*. București: Polirom

Spéder, Zsolt (2002) *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég Kiadó

Tarkowska, Elzbieta (2001) „An Underclass without Ethnicity: The Poverty of Polish Women and Agricultural Laborers”. In. Emigh, Rebecca Jean – Szelényi, Iván (szerk.) *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. Westport: Connecticut, London: Praeger p. 83-122.

Zamfir, Cătălin (2001) „Situația sărăciei în România. Dimensiuni, surse, grupuri de risc” *România Socială*. 2001. 2.

Zamfir, Cătălin (ed.) (1994) *Dimensiuni ale sărăciei*. București, Editura Expert

Zamfir, Elena – Zamfir Cătălin (ed.) (1995) *Politici sociale. România în context european*.
București, Alternative